

Л.М.Воловик

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
olimp-geograf@ ukr.net*

**СУЧАСНІ ЕКІСТИЧНІ ПРОЦЕСИ І ЗМІНИ
У ПОСЕЛЕНСЬКІЙ МЕРЕЖІ ПЕРИФЕРІЙНИХ РАЙОНІВ
КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

***Анотація:** в статті з'ясовані особливості екістичних процесів і змін у поселенській мережі периферійних районів Київської області за сучасних умов суспільного розвитку та впливу столиці.*

***Ключові слова:** екістика, екістичні процеси, поселенська мережа, периферійні райони, Київська область.*

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. XXI століття ознаменувалося суттєвими соціально-економічними змінами, однією з яких є формування нових вимог до якості робочої сили. Це потребує формування відповідного рівня трудових ресурсів регіону, їх фаховості та кваліфікації. На це впливають ряд чинників: демографічні, соціальні, економічні.

Демографічні чинники є основою формування трудового потенціалу Столичного регіону, тому важливо дослідити екістичні процеси, тенденції зміни поселенської мережі, чисельності, середньої тривалості життя населення, статеву та вікову структуру, міграційну активність, оскільки саме ці показники позначаються у структурі трудових ресурсів регіону, можливостях їх розвитку.

Важливою складовою соціально-економічного розвитку периферійних районів є екістичні процеси, що включають розподіл населення по території, посилення селективної дисперсії у розвитку окремих регіонів, істотне скорочення сільської поселенської мережі, проникнення урбанізації у периферійні райони завдяки впливу столичного мегаполісу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями просторової оптимізації систем розселення різних ієрархічних рівнів займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Е. Алаєв, Г. Анісімова, С. Біла, О. Бойко-Бойчук, З. Варналій, О. Васильєва, І. Гудзеляк, В. Джаман, М. Долішній, А. Доценко, Л. Заставецька, О. Крайник, А. Крупко, В. Куйбіда, А. Мельник, Г. Монастирський, В.Нагірна, В. Нудельман, М.Фащевський, М. Чумаченко, О. Шаблій, Л. Шевчук, С. Шульц та ін.

Необхідність комплексного дослідження екістичних процесів Столичного регіону зумовлена сучасними новітніми викликами глобалізації та локалізації: новими чинниками його трансформації, активізацією сучасних урбанізаційних процесів, що слід неодмінно врахувати при розробці й реалізації адміністративно-територіальної реформи [10].

Вивченням демографічних і міграційних процесів в Україні займаються вчені багатьох наукових закладів, зокрема Інститут демографії та соціальних досліджень НАНУ, Інститут регіональних досліджень НАНУ, Інститут географії НАНУ, які розробили методологічні основи перепису населення та організації цього процесу, методики оцінки демографічного потенціалу, екістичного потенціалу, працересурсного потенціалу України, працюють над вивченням проблем у регіональному розрізі [1,8]. Проте існує ряд відмінностей як у тенденціях поселенської мережі, екістичних процесів, демографічного розвитку, міграційної активності населення, так і в особливостях формування їх трудового потенціалу.

Отже, вивчення питань трансформації систем розселення різних ієрархічних рівнів (зміна меж систем та функцій центрів), які формують екістичний простір, потребують подальшого вивчення.

Формулювання мети і завдань. Мета дослідження особливостей екістичних процесів і змін у поселенській мережі периферійних районів Київської області за сучасних умов суспільного розвитку та впливу столиці полягає в оцінюванні кількісних та якісних змін поселенської мережі, демографічних процесів і міграційної активності населення, ступеня

поширення та прояву, визначенні закономірностей розподілу, розвитку та взаємозв'язку в контексті збалансованого розвитку територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема розселення населення в Україні існувала і збережеться в подальшому, оскільки зумовлена значною регіональною диференціацією просторової організації населення, його господарської діяльності. Швидкість перебігу територіально-структурних процесів у соціально-економічному розвитку регіону як адміністративно-територіальної одиниці неспівставна з інертною системою міського та сільського розселення. Процеси урбанізації, які в регіонах України на фоні прогресуючої депопуляції розгортаються з новою силою, зумовлюють потребу у формуванні державної регіональної політики, яка б забезпечувала ефективний розвиток поселень усіх рівнів.

Тому екістичні питання (пов'язані із теорією розселення населення) потребують окремих досліджень з метою досягнення гармонізації регіональних екістичних процесів в умовах його трансформації.

Екістика (англ. Ekistics < дав.-гр. οἶκος — будинок, житло) — теорія формування та еволюції людських поселень, запропонована грецьким архітектором-містобудівником К. Доксиадісом в 1950-60-х. Екістика вивчала способи створення поселень, оптимально облаштованих у сенсі планувальної архітектури.

Екістика стверджує, що міста розвиваються, проходячи чотири етапи:

Динаполіс — моноцентричне місто, зазвичай розвивається в просторі в одному напрямку.

Динаметрополіс — розвиток декількох дінаполісів в різних напрямках

Динамегалополіс — місто-гігант.

Екуменополіс (ойкуменаполіс) — гіпотетичне всесвітнє місто майбутнього, досконала форма розселення людей. Екуменополіс включатиме всі території з досить високою щільністю населення (від 50 осіб на км²), в ньому буде жити більшість населення Землі. Решта будуть жити в ізольованих поселеннях там, де природні умови будуть не настільки сприятливі [1].

Екістика пропонує комплексний підхід до містобудування, однак має декілька недоліків, головний з яких полягає в тому, що вона не бере до уваги суспільно-економічні чинники (наприклад, географію виробництва), що впливають на розселення людей. Розселення в рамках цієї теорії розглядається як процес, незалежний від зовнішніх обставин.

На території периферійних районів Київської області зосереджується 829 сільських населених пунктів, 17 селищ міського типу, 7 міст районного значення. Найбільша кількість сільських населених пунктів зосереджена у Білоцерківському (58), Іванківському (80), Макарівському (67), Переяслав-Хмельницькому (51) та Сквирському (49) районах, найменша – у Рокитнянському (22), Ставищенському (29), Поліському (30), Тетіївському (32), Таращанському (34) та Володарському (36) районах. Характерними для цих районів, зокрема тих, що розміщені ближче до Києва, є поширення міських форм і умов життя на сільську місцевість. Це виявляється у житловій і зокрема у дачній забудові, підвищенні благоустрою та рівня житлово-комунальних послуг. Водночас у всіх периферійних районах спостерігається зменшення людності поселень і навіть зникнення окремих населених пунктів. Переважає дрібно - та середньорозселенський тип сільських поселень, населення в них в основному зайняте у сільськогосподарському виробництві. Ці поселення є монофункціональними.

Слід зазначити, що найменшу кількість сільських населених пунктів мають південні периферійні райони. На території цих районів відсутні міста обласного значення. Характерними особливостями системи розселення периферійних районів є значно менша кількість міських поселень, ніж у приміських районах Києва. Приміська зона столиці сформувалася у Київську міську агломерацію, тут більше міст, міського населення, а периферійні райони – це віддаленіші, міст менше. Тут знаходяться селища міського типу – райцентри зокрема, у північних периферійних районах – Поліський район – Красятичі, Іванківський - Іванків, західних районах – Бородянський – Бородянка, Пісківка, Клавдієво, Тарасове, Немішаєве, Макарівський – Макарів,

Кодра, Фастівський – Борова, Кожанка, південних периферійних районах – Білоцерківський – Терезине, Рокитнянський – Рокитне, Володарський – Володарка, Ставищенський – Ставище, лівобережних периферійних районах – Баришівський – Баришівка, Згурівський – Згурівка. Хоча міст менше, однак вони є важливими міжрайонними центрами. Міста периферійних районів є самодостатніми щодо зайнятості населення у порівнянні з містами приміської зони, працересурсний потенціал яких дуже залежний від столиці.

Периферійні райони розміщені у двох природно – кліматичних зонах – поліській і лісостеповій, мають деякі відмінності у господарському розвитку, а отже й розселенні. Лісостепова зона характеризується більшою щільністю населення, розвиненою системою як міського, так і сільського розселення. Тут розміщена основна мережа міст, значно вища щільність сільських поселень.

На розвиток екістичних процесів і формування поселенської мережі периферійних районів вплинули: сприятливі природні умови, розміщення у зоні впливу Києва, хоча на певній відстані, розгалужена система шляхів сполучення, наявність потужної водної артерії р. Дніпро.

Столиця з розвинутими промислово-виробничою, науковою, культурно-освітньою, інноваційною та іншими сферами значно вплинули не тільки на господарство периферійних районів, а й їх соціальний розвиток.

Система розселення населення периферійних районів більш розвинута, ніж у сусідніх регіонах. Так, на 1000 кв. км території припадає 0,6 міст, 1,7 міських поселень, а на 1 кв. км – 26, 3 осіб міського населення. Міське розселення периферійних районів характеризується наявністю в складі міст одного, з категорії великих – Біла Церква (207,3 тис. осіб), окрім нього 4 міста обласного значення, 7 міст районного значення та 17 селищ міського типу. Всього в містах проживає понад 800 тис. осіб, у т.ч. в малих 430,1 тис. осіб. Міста периферійних районів – це народногосподарські центри Київської області. В них зосереджені промислова, наукова, культурно-освітня та інші галузі.

В економічному, функціональному та соціальному відношеннях ці поселення виконують функції місцевих організуючих центрів – полюсів розвитку. За рахунок виробничих, трудових, культурних, соціальних та інших видів зв'язків вони стають ядром зростання навколишньої території, особливо сільської місцевості. Центром обробної промисловості є: Біла Церква, Фастів, Переяслав-Хмельницький, аграрно-індустріальними центрами – Яготин, Кагарлик, Миронівка. У периферійних районах 17 селищ міського типу, в них мешкає 154,6 тис. осіб (19,5 %). Більшість селищ є великими з кількістю жителів понад 10 тис. осіб [9].

На території периферійних районів знаходиться 829 сіл. На села з кількістю мешканців до 500 чол. припадає (52,1%), в них проживає 126,4 тис. осіб. Отже, більшість сільського населення периферійних районів зосереджена у великих поселеннях. Наприклад, у Переяслав-Хмельницькому районі до категорії великих сіл відносяться 27 (52,9 %), у Яготинському – 23 (56,0 %), Фастівському - 23 (50,0 %), Володарському - 21 (58,3 %), Бородянський - 19 (45,2 %), Тетіївському – 22 (68,7%).

У структурі поселень істотних змін не відбувається. Кількість міст і сіл у периферійних районах залишається сталою. Однак при відносній стабільності поселенської мережі кількість населення у периферійних районах, як і в інших регіонах, впродовж останніх років зазнала значних змін. До 90-х років ХХ ст. спостерігалась тенденція постійного зростання кількості населення у периферійних районах. Ця тенденція сформувалася ще за радянських часів і тривала до періоду здобуття незалежності і реформування системи господарства.

Негативні наслідки демографічних процесів почали проявлятися з 1993 року. Населення периферійних районів зменшилося на 10,3 тис. осіб, в наступні роки цей показник сформувався на рівні 15 – 17 тис. осіб, а у 2000 р. – на 20 тис. осіб, у 2006 р. – спостерігався максимум – 77, 1 тис. осіб, у 2014 р. – населення скоротилося на 44 тис. осіб. При цьому сільське населення зменшувалося інтенсивніше, ніж міське. У 2002 р. міське населення

периферійних районів Київської області становило 902,6 тис. осіб, у 2014 р. – 834,0 тис. осіб., за 2002 – 2014 рр. кількість його скоротилася на 68,6 тис. осіб. Відповідно сільське населення периферійних районів зменшилося з 779, 5 тис. осіб у 2002 р. до 665,0 тис. осіб у 2014 р., або на (85,3 %) [9]. Ця тенденція триває, як внаслідок депопуляційних процесів, так і за рахунок міграцій, особливо з сільських поселень.

Вказані зміни в структурі і кількості населення периферійних районів стали наслідком перетворень, що відбувалися в процесі зміни системи господарювання, переходу до ринку.

Через недосконалість ринкових реформ погіршилось економічне становище в області, в т.ч. у периферійних районах, скоротилося виробництво, припинили діяльність десятки підприємств. Все це призвело до скорочення робочих місць, безробіття, погіршення життєвого рівня життя населення. При цьому були втрачені можливості розвитку господарства у периферійних районах, на основі використання внутрішніх резервів, виробничо-економічної бази міст і сіл, кваліфікованих трудових ресурсів, традиційних навиків праці населення тощо.

Загальними тенденціями змін у поселенській мережі є зменшення людності міських і сільських поселень через скорочення чисельності населення і міграцію, як результат перехід до середньо- та дрібнорозселенського типу поселень зокрема, у Баришівському, Богуславському, Бородянському, Іванківському, Поліському, Макарівському районах. Слід зазначити, що продовжується деградація сільської поселенської мережі зокрема, у Поліському, Іванківському, Ставищенському, Тетіївському, Сквирському районах, втрата або обмеження багатьох функцій поселенської мережі периферійних районів таких як виробнича та демовідтворювальна.

Висновки з даного дослідження. Основними напрямками вдосконалення розселення населення периферійних районів і збереження поселенської мережі та відновлення функцій міських і сільських поселень є:

- підвищення рівня господарського розвитку на основі раціонального використання внутрішніх ресурсів – земельних, лісових, водних, мінерально-сировинних, трудових тощо;
- вдосконалення структури і спеціалізації виробництва, активізації інвестиційно-інноваційної діяльності;
- розвиток соціальної сфери;
- розвиток інфраструктури – транспортної, комунікаційної, ринкової;
- розвиток рекреаційної діяльності, туризму зокрема, «сільського зеленого».

Важливе значення для вдосконалення розселення населення периферійних районів, збереження поселенської мережі та відновлення функцій міських і сільських поселень має розвиток бізнесу, малого підприємництва, інфраструктури у сфері АПК та сприяння самозайнятості населення.

Література:

1. Богорад О.Д., Невелєв О.М., Падалка В.М., Підмогильний В.М. Регіональна економіка [Словник-довідник] / О.Д.Богорад, О.М.Невелєв, В.М.Падалка, В.М.Підмогильний. – К.: НДІ соц.економ. проблем міста, 2004. – 346 с.
2. Боже-Гарньє Ж., Шабо Ж. Очерки по географії городів / Ж. Боже-Гарньє, Ж. Шабо. Перевод с франц. – М., 1967. – С.58 -88.
3. Буличева Т.В. Особливості делімітації меж столичної регіональної системи розселення / Т.В.Буличева // Матеріали наук. - практич. конф. «Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України» (Київ, 15 – 16 травня 2001 р.). – К., 2001. – С.131 – 132.
4. Воловик Л.М. Взаємодія центру та периферії: суспільно-географічні підходи до дослідження (на прикладі Київської області) / Людмила Михайлівна Воловик // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 4. – Географія і сучасність. – Випуск 12(22), 2009. – С.139 – 147. Доценко А.І. Концепція розселення населення / Анатолій Іванович Доценко. – К. : РВПС України НАН України, 2008. – 72 с.
5. А.І.Доценко, В.Т.Зінич, О.Т. Великохатько, В.Л.Ганцюра, Т.Г. Кравцова. Регіональне розселення в Україні : стан і прогноз / За ред. чл.-кор. НАН України, д.е.н., проф. Б.М.Данилишина. – К.: РВПС України НАН України, 2007. – С. 38 – 47.
6. Доценко А.І. Основні напрями соціально-економічного розвитку малих монофункціональних міст України / Анатолій Іванович Доценко // Український географічний журнал. – К., 2011. – С.51 – 56.
7. Нагірна В.П. Про програму комплексного розвитку сільських територій України / В.П.Нагірна, М.І.Фашевський // Розбудова держави. – 1997. - №5. – С.31 – 34.
8. Нагірна В.П. Територіальна структура господарства і розселення населення: ретроспектива і сучасні реалії/ Валентина Петрівна Нагірна // Український географічний журнал. – К., 2009. - № 1. – С.36 – 41.
9. Статистичний щорічник Київської області за 2014 рік //Головне управління статистики у Київській області,2014. – 482 с.

10. Щеглюк С.Д. Трансформація екістичного простору регіону в умовах формування регіональної політики /С.Д.Щеглюк. – Регіональна економіка. – 2011, №3, с.№35.